

Correctievoorschrift VWO

2015

tijdvak 1

filosofie

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Inzenden scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o.-v.b.o.

Voorts heeft het College voor Toetsen en Examens op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet College voor toetsen en examens de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende passages van de artikelen 36, 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de gecommitteerde toekomen.

- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.
- 4 De examinerator en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examinerator en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examinerator. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke gecommiteerde aanwijzen. De beoordeling van de derde gecommiteerde komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Toetsen en Examens van toepassing:

- 1 De examinerator vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examinerator en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
 - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
 - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
 - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
 - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
 - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
 - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;

- 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;
- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
- 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Toetsen en Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
- 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
- 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.
- NB1 Het College voor Toetsen en Examens heeft de correctievoorschriften bij regeling vastgesteld. Het correctievoorschrift is een zogeheten algemeen verbindend voorschrift en valt onder wet- en regelgeving die van overheidswege wordt verstrekt. De corrector mag dus niet afwijken van het correctievoorschrift.
- NB2 Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht.
Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten.
Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht.
Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.

NB3 Als het College voor Toetsen en Examens vaststelt dat een centraal examen een onvolkomenheid bevat, kan het besluiten tot een aanvulling op het correctievoorschrift. Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt zo spoedig mogelijk nadat de onvolkomenheid is vastgesteld via Examenblad.nl verstuurd aan de examensecretarissen.

Soms komt een onvolkomenheid pas geruime tijd na de afname aan het licht. In die gevallen vermeldt de aanvulling:

NB

Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe.

Een onvolkomenheid kan ook op een tijdstip geconstateerd worden dat een aanvulling op het correctievoorschrift te laat zou komen.

In dat geval houdt het College voor Toetsen en Examens bij de vaststelling van de N-term rekening met de onvolkomenheid.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen kunnen maximaal 45 scorepunten worden behaald.

Voor dit examen zijn geen vakspecifieke regels vastgesteld.

Opgave 1 Intussen in de wereld van de robots

1 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van de identiteitstheorie: gedachten en ervaringen zijn identiek aan hersentoestanden 1
- twee andere redenen waarom de identiteitstheorie niet opgaat voor dit soort robots: 2
 - ze hebben geen (intentionele) gedachten die ergens over gaan
 - het is moeilijk te begrijpen dat de activiteit in hun 'hersenen' ervoor zorgt dat robots een bewuste ervaring hebben van datgene wat ze denken, zien en voelen of willen

voorbeeld van een goed antwoord:

- De identiteitstheorie houdt in dat gedachten en ervaringen identiek zijn aan hersentoestanden 1
- Eén van de problemen met de identiteitstheorie is dat het kenmerkend is voor een gedachte dat die ergens over gaat, bijvoorbeeld over een kop koffie die je wilt gaan drinken. Maar daarmee is niet gezegd dat hersentoestanden ergens over gaan, want zelfs al zouden we kunnen zeggen dat robots 'hersentoestanden' hebben, dan nog hebben ze geen intentionele gedachten. Deze robots zijn machines en hebben geen gedachten die ergens over gaan 1
- Eén van de problemen met de identiteitstheorie is dat het moeilijk te begrijpen is dat activiteit in onze hersenen ervoor zorgt dat we een bewuste ervaring hebben van dat wat we denken, zien en voelen of willen. Als we de elektrische stroompjes in de robots als hersenfunctie zien, is het minstens zo moeilijk te begrijpen hoe activiteit in die stroompjes voor een bewuste ervaring zorgt, zoals een hersenactiviteit voor een bewuste ervaring bij mensen zorgt 1

2 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg hoe mensen hun ledematen automatisch kunnen bewegen zonder tussenkomst van de ziel: door de animale geesten 1
- een uitleg aan de hand van het verschil tussen mens en machine waardoor in de visie van Descartes de mens wel een vrije wil heeft en een robot uit *Real Humans* geen vrije wil zou kunnen hebben: een mens behoort als denkende substantie niet tot het domein van de natuur en een machine wel 2

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Dankzij de animale geesten kunnen mensen hun ledematen automatisch bewegen zonder tussenkomst van de ziel. Animale geesten zijn hele kleine deeltjes in het bloed die in de kleinste holtes van de hersenen kunnen komen en op die manier zenuwen bewegen en organen en spieren aansturen. Automatismen zoals gedachteloos schoonmaken of naar huis fietsen terwijl je met je vriendin kletst zijn mogelijk omdat je lichaam via de animale geesten automatisch reageert op zintuiglijke indrukken 1
- Descartes stelt dat de mens uit twee aparte substanties bestaat. Een robot als machine uit *Real Humans* neemt ruimte in en behoort tot het domein van de natuur dat is onderworpen aan mechanistische principes en heeft dus geen vrije wil. De menselijk geest is als denkende substantie niet onderworpen aan de principes van het domein van de natuur en heeft een vrije wil 2

Opmerking

Voor een antwoord dat het functioneren van het menselijk lichaam bij Descartes anders is dan dat van een robot omdat een robot geen pijnappelklier heeft, kan 1 scorepunt worden gegeven.

3 maximumscore 4

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg aan de hand van een voorbeeld dat robots en mensen geen vrije wil hebben volgens het consequentie-argument van Van Inwagen 1
- een uitleg of we robots verantwoordelijk kunnen houden voor hun gedrag met behulp van de verschillende soorten controle die Fischer onderscheidt: 3
 - totale controle: uit het niets een handeling veroorzaken; dat kan een robot niet
 - een uitleg van regulatieve controle: het hebben van alternatieve mogelijkheden. Deze controle kan een robot niet hebben vanwege het consequentie-argument
 - en een uitleg van besturingscontrole: besturingscontrole vereist dat iemand voor rede vatbaar is; dat is deze robot niet

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Het consequentie-argument van Peter van Inwagen is gericht tegen elke poging om het principe van alternatieve mogelijkheden te verenigen met determinisme. Het consequentie-argument gaat m.b.t. deze robot-casus als volgt. Stel dat de verzorgrobot Odi de bejaarde man die hij verzorgt bijvoorbeeld besteelt. Als het determinisme waar is, dan is deze diefstal een noodzakelijk gevolg van de natuurwetten en gebeurtenissen voordat Odi bestond. Als hij iets anders had kunnen doen dan het plegen van de diefstal, dan had hij dus de natuurwetten of gebeurtenissen voordat hij gemaakt was, kunnen veranderen. Maar dat is absurd. Dus als het determinisme waar is, dan had Odi niets anders kunnen doen dan de bejaarde bestellen 1
- Fischer onderscheidt verschillende vormen van controle: totale controle, regulatieve controle en besturingscontrole. Als het determinisme waar is, heeft niemand totale controle, want totale controle betekent dat we zo veel controle over onze keuzes hebben dat we als het ware uit het niets een handeling kunnen veroorzaken, zonder dat we daarbij onder invloed staan van eerdere gebeurtenissen. Kunnen robots dat? Nee, want een robot is een machine die geprogrammeerd is door de maker. Daarmee is al het gedrag van de robot beïnvloed door eerdere gebeurtenissen 1
- Het principe van alternatieve mogelijkheden stelt dat handelen uit vrije wil vereist dat we ook iets anders hadden kunnen doen. De hiervoor vereiste controle is zodanig dat als we ervoor kiezen om één bepaalde handeling uit te voeren, we ook een andere handeling hadden kunnen uitvoeren. Fischer noemt dit regulatieve controle. Hij concludeert op basis van het consequentie-argument dat mensen deze controle niet kunnen hebben als het determinisme waar is. Mensen kunnen natuurwetten of het verleden niet veranderen. Robots kunnen dat ook niet 1
- De controle die vereist is voor verantwoordelijkheid noemt Fischer besturingscontrole. Analoog aan de besturingscontrole die we hebben over wat een auto doet wanneer we autorijles hebben, kunnen we volgens Fischer besturingscontrole hebben over wat we zelf doen, in de zin dat we 'onzelf besturen' als we uit vrije wil handelen. Volgens Fischer vereist besturingscontrole dat iemand voor rede vatbaar is. Je bent voor rede vatbaar wanneer je beschikt over de geestelijke vermogens die nodig zijn om te begrijpen wat je doet. Een werktuigrobot die gemaakt is om één taak uit te voeren lijkt mij niet voor rede vatbaar, omdat hij niet kan uitleggen wat hij doet en waarom hij het doet 1

Opmerking

Alleen scorepunten toekennen als de verschillende soorten controle correct zijn toegepast op robots.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

4 maximumscore 5

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argumentatie dat je volgens Strawson de huishoudrobot niet moreel verantwoordelijk houdt met behulp van het onderscheid tussen reactieve en objectiverende attitudes 1
- een uitleg van reactieve attitudes: directe emotionele reacties op het gedrag van anderen die de alledaagse menselijke omgang reguleren 1
- een uitleg van objectiverende houding: een meer afstandelijk houding, waarbij we de omstandigheden van een situatie betrekken 1
- een verschil in kentheoretische vooronderstellingen tussen de opvatting van Strawson en van Kant over de vrije wil: 2
 - voor Strawson is de vrije wil een onderdeel van de natuurlijke wereld van de fenomenen
 - bij Kant bevindt de vrije wil zich in de noumenale wereld buiten ruimte en tijd

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens de theorie van Strawson zijn mensen geneigd om de robot moreel verantwoordelijk te houden, omdat mensen in eerste instantie altijd reactieve attitudes hebben. Maar als mensen inzien dat het een robot is die geprogrammeerd is voor één taak (en die geen zelf-lerend vermogen heeft) zullen ze hooguit een objectiverende - meer afstandelijke - houding aannemen. Voor een boodschappenrobot in deze situatie geldt iets vergelijkbaars als voor een mens die dement blijkt te zijn. In eerste instantie ben je boos dat de robot niet ingrijpt, in tweede instantie ontwikkel je een objectiverende houding 1
- Volgens Strawson reguleren de reactieve attitudes, dat zijn directe emotionele reacties op het gedrag van anderen, de alledaagse menselijke omgang. Ze zijn de basis op grond waarvan mensen elkaar verantwoordelijk houden 1
- Een objectiverende houding is volgens Strawson een meer afstandelijk houding, waarbij we de oorzaak of reden van een handeling betrekken 1
- Net als voor Kant is de vrije wil voor Strawson een praktische aangelegenheid die niet gebaseerd is op wetenschappelijke kennis, maar bij Strawson is de vrije wil een onderdeel van de natuurlijke wereld van de fenomenen, die best deterministisch kan zijn 1
- Bij Kant bevindt de vrije wil zich in de noumenale wereld en dus niet in de fenomenale wereld die gedetermineerd is 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

5 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg met behulp van tekst 2 in welk opzicht Februari het eens is met Mill: onze morele overwegingen zijn belichaamd en geworteld in de ervaring. Dat komt overeen met Mill die stelt dat ons karakter zich moet kunnen ontwikkelen en groeien als een boom 1
- een uitleg dat de Kurzweil-robot geen karakter kan hebben volgens Mill: omdat deze robot geen begeerten en hartstocht heeft die uit hemzelf komen 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- In tekst 2 schrijft Februari dat we onze morele overwegingen nooit uitputtend in een programma kunnen beschrijven, omdat ze belichaamd zijn en geworteld in de ervaring. Dat komt overeen met Mill die stelt dat een karakter zich moet kunnen ontwikkelen en groeien als een boom 1
- De Kurzweil-robot met een brein naar menselijk model, is niet vergelijkbaar met een mens omdat die robot dan ook begeerten en hartstochten zou moeten hebben, net als geloofsovertuigingen en zelfbeheersing. Dat hoort immers allemaal bij karaktervorming. "Iemand wiens begeerten en impulsen niet uit hemzelf komen, heeft even weinig karakter als een stoommachine", zegt Mill 1

Opgave 2 Breinbewoners

6 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een juiste toepassing van de definitie van 'vrije wil als voorwaarde voor verantwoordelijkheid' in verband met het hebben van zelfcontrole 1
- een adequate argumentatie dat verdachten zoals Whitman zelf verantwoordelijk zijn voor hun daden aan de hand van de definitie van 'vrije wil als voorwaarde voor verantwoordelijkheid': verantwoordelijkheid op basis van de nog wel aanwezige zelfcontrole / besturingscontrole / intelligibel karakter / alternatieve mogelijkheden 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Vrije wil als voorwaarde voor verantwoordelijkheid betreft de controle over je eigen gedrag die vereist is voor verantwoordelijkheid. Aangezien het moeilijk is vast te stellen of de verdachten door hun stoornis nog wel zelfcontrole over hun gedrag hebben gehad, is het ook moeilijk om vast te stellen of iemand uit vrije wil heeft gehandeld 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

- Whitman was niet hulpeloos overgeleverd aan elke impuls die in zijn hersenen verscheen. Zolang een verdachte nog vormen van zelfcontrole heeft, is hij zelf verantwoordelijk voor zijn gedrag. Hoewel een hersenstoornis of letsel het gedrag van verdachten zoals Whitman sterk kan beïnvloeden, had deze zijn agressie en zijn vermoeden dat dit iets met een hersentumor te maken zou kunnen hebben ook eerder aan een dokter of aan de politie kenbaar kunnen maken. Een onbedwingbare behoefte om iets specifiek te doen, maakt nog niet dat iemand al zijn zelfcontrole op elk moment en met betrekking tot elke situatie is verloren. Zo had Whitman nog controle over zijn lichaam en was hij genoeg bij geest om brieven te schrijven

1

Opmerking

Aan een argumentatie waarin alternatieve mogelijkheden of besturingscontrole volgens Fischer of intelligibel karakter volgens Kant correct wordt toegepast, kan een scorepunt worden toegekend, mits de argumentatie is opgebouwd rondom de definitie van 'vrije wil als voorwaarde voor verantwoordelijkheid'.

7 maximumscore 4

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat sommige wetenschappers het idee van vrije wil verwerpen op grond van de experimenten van Libet omdat daaruit zou blijken dat onze bewegingen al in de hersenen worden voorbereid voordat we een bewuste beslissing tot bewegen nemen
- een weergave van het kritiekpunt van Dennett op conclusies uit Libets experiment: bewuste besluitvorming kost tijd
- twee redenen waarmee Haselager kan stellen dat de conclusies uit de experimenten van Libet allerm minst vaststaan (twee van de volgende):
 - een laboratoriumsituatie is niet vergelijkbaar met het alledaagse leven
 - voorbereiding in hersenen is niet hetzelfde als een beslissing
 - bewuste aansturing als algemene in plaats van specifieke aansturing van het lichaam

1

1

2

voorbeeld van een goed antwoord:

- In je hersenen begint de voorbereiding van een beweging vlak voordat je bewust bedenkt dat je met die beweging wilt beginnen. Maar als onze hersenen al begonnen zijn om een beweging voor te bereiden voordat we de bewuste gedachte hebben dat we met die beweging willen gaan beginnen, dan kan die bewuste gedachte niet samenvallen met de beslissing dat het tijd was om te beginnen

1

Vraag	Antwoord	Scores
	<ul style="list-style-type: none"> Volgens Dennett heeft Libet niet ontdekt dat het bewustzijn achterblijft bij het onbewuste besluit, maar alleen dat bewuste besluitvorming tijd kost. Bewuste besluitvorming is een in de tijd (en ruimte) uitgesmeerd proces. In tegenstelling tot wat Libet dacht te doen, is er geen meetbaar moment waarop je je bewust wordt van iets 	1
	<ul style="list-style-type: none"> Haselager kan stellen dat Libets experiment verkeerd geïnterpreteerd wordt omdat het experiment als laboratoriumsituatie niet vergelijkbaar is met het alledaagse leven waarin we niet precies weten wanneer we een bewuste beslissingen nemen 	1
	<ul style="list-style-type: none"> De voorbereiding op een handeling in de hersenen hoeft niet een beslissing te zijn, maar kan ook een neiging zijn om tot een handeling te komen. / Ook kan bewuste aansturing een algemeen sturende invloed op ons lichaam zijn 	1

8 maximumscore 4

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg wat volgens Haselager een vrije handeling is aan de hand van de vier aspecten van zelfverwerkelijking: 4
 - herkenbaarheid: door de hersenen ontwikkelde eigen stijl in verhouding tot omgeving
 - authenticiteit: eigen stijl kan helemaal door hersenen zijn bepaald
 - reflexiviteit: hersenprocessen produceren gedachten over eigen identiteit in verhouding tot omgeving
 - zelfkennis: inzicht in eigen hersenprocessen in de vorm van gedachten over eigen identiteit

voorbeeld van een goed antwoord:

- Herkenbaarheid: een handeling uit vrije wil laat een eigen stijl en smaak zien die door de hersenen mogelijk is gemaakt en is bepaald, maar waarmee ik me kan verhouden tot anderen in mijn omgeving 1
- Authenticiteit: een stijl of smaak die origineel of echt van mij is. Dat deze stijl of smaak geheel en al door mijn hersenen zou zijn bepaald maakt het niet minder echt van mij 1
- Reflexiviteit: met behulp van mijn eigen gedachten, geheel en al door de hersenen voortgebracht, kan ik toch een eigen stijl vormen met betrekking tot wat ik wil en wat ik als mijn identiteit zie. Temeer omdat ik ook in dit proces me voortdurend kan verhouden tot mijn omgeving 1
- Zelfkennis geeft aan dat ik een idee heb over mijn identiteit waarbij het niet uit maakt of die voortkomt uit hersenprocessen. Ik verhoud me immers tot de uitkomsten van die hersenprocessen, en daardoor heb ik inzicht in wie ik zelf ben en wat ik wil. Dat maakt mij vrij 1

Vraag	Antwoord	Scores
9	<p>maximumscore 2</p> <p>Een goed antwoord bevat de volgende elementen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • een argumentatie met het epifenomenalisme dat Swaab zijn boek beter <i>Wij zijn ons onmachtige bewustzijn</i> had kunnen noemen: identificatie met het bewustzijn zonder causale invloed op het lichaam 1 • een argumentatie waarom Swaab nog denkt vanuit het dualisme van Descartes: scheiding tussen het geest/bewustzijn en het lichaam/de hersenen 1 <p>voorbeeld van een goed antwoord:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Volgens het epifenomenalisme van Swaab loopt het bewustzijn achter de beslissing van de hersenen aan en neemt het niet de oorzakelijke beslissingen tot beweging van ons lichaam omdat die al in de hersenen zijn genomen. Maar als wij ons identificeren met het bewustzijn dat niet de oorzaak van ons handelen kan zijn, zoals Swaab volgens Aydin stelt, dan zijn wij dus ons onmachtige bewustzijn 1 • Maar als Swaab een onderscheid maakt tussen identificatie met het bewustzijn enerzijds en de hersenen als bron van gedrag en beslissingen anderzijds, dan denkt Swaab vanuit het dualisme van Descartes waarbij geest en lichaam gescheiden sferen zijn 1 	
10	<p>maximumscore 3</p> <p>Een goed antwoord bevat de volgende elementen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • een uitleg van de rol van zwakke evaluatie bij vrije wil als zelfverwerkelijking: kwantitatieve afweging van bevrediging voor welbevinden is van belang voor het nemen van eigen beslissingen 1 • een uitleg van de rol van sterke evaluatie bij vrije wil als zelfverwerkelijking: kwalitatieve afweging van waarden om te bepalen wat we echt belangrijk vinden is van belang voor het tot uitdrukking laten komen van onze eigen waarden en deugden 1 • een argumentatie of de kandidaat het eens is met het standpunt van Aydin dat vrijheid een uitdrukking is van de mate waarin zelfvorming lukt, met een afweging van het belang van zwakke en sterke evaluatie 1 <p>voorbeeld van een goed antwoord:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zwakke evaluatie is een kwantitatieve afweging of koele berekening van wat op korte of lange termijn bevrediging of welbevinden oplevert. Zwakke evaluatie is minder belangrijk voor zelfvorming dan sterke evaluatie. Zelfvorming heeft weliswaar met welbevinden te maken en het vermogen om op juiste wijze in te schatten wat op korte of lange termijn het belangrijkste is om na te streven. In dit kader is vrije wil het vermogen om op basis van je eigen meningen beslissingen te nemen 1 	

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

- Het verschil met sterke evaluatie is dat het hierbij gaat om het vellen van een kwalitatief moreel oordeel over de verschillende motivaties en verlangens die op het spel staan op basis van een afweging van waarden en deugden om te bepalen wat we echt belangrijk vinden. Een handeling uit vrije wil als zelfverwerkelijking is een handeling waarin tot uitdrukking komt wat de handelende persoon zelf belangrijk vindt en wat verwerkelijkt wordt in de manier waarop je leeft. Je bent jezelf als je zelf vorm geeft aan je waarden en deugden 1
- Ik ben het daarom eens met de stelling van Aydin dat vrijheid een uitdrukking is van de mate waarin zelfvorming lukt. Pas als je wat je zelf belangrijk vindt, ook verwerkelijkt in de manier waarop je leeft, kun je spreken van een vrije wil. Het belang van sterke evaluatie is daarom groter en wezenlijker bij zelfvorming dan het belang van zwakke evaluatie 1

Opmerking

Aan een filosofisch relevante argumentatie dat de kandidaat het niet eens is met de stelling van Aydin dat vrijheid een uitdrukking is van de mate waarin zelfvorming lukt, kan ook een scorepunt worden toegekend, mits daarin een afweging van het belang van zwakke en sterke evaluatie wordt gemaakt.

Opgave 3 Anna Karenina

11 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen

- een argumentatie dat Wronski vrij is volgens Hume aan de hand van de voorwaarde die aan een vrije wilshandeling wordt gesteld en aan de hand van tekst 6: aan de voorwaarde dat Wronski moet doen wat hij wil is voldaan 1
- een argumentatie dat Wronski vrij is volgens Hume aan de hand van Humes opvatting over het verband tussen vrijheid, noodzakelijkheid en oorzakelijkheid en aan de hand van tekst 7: vrijheid veronderstelt een oorzakelijke relatie tussen noodzakelijkheid en de daaropvolgende handeling 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens David Hume ben je vrij als je doet wat je wilt doen. In tekst 6 zegt Wronski dat hij weliswaar gevangen zit, maar dat dit ook precies is wat hij wil - sterker nog, hij zou liever meer gevangen zijn. Daarom is hij vrij 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

- Humes opvatting dat iemand uit vrije wil handelt indien zijn wil onbelemmerd wordt uitgevoerd, veronderstelt een oorzakelijk verband tussen de vrije wil en het uitvoeren van een handeling. Je moet immers kunnen doen wat je wil doen. Daartoe is een noodzakelijk verband tussen de wil en de daaropvolgende handeling een voorwaarde. Wronski wil gevangen zijn en is ook gevangen. Met gevangenschap bedoelt Hume in tekst 7 dat iemand - tegen zijn wil - wordt vastgehouden in ketens en daardoor niet kan handelen overeenkomstig zijn wil. Dit is bij Wronski niet het geval. Hij handelt ook vanuit zijn wil: hij probeert Anna voor zich te winnen. Dat hij gevangen zit of, met andere woorden, maar één keuze heeft, deert hem niet, want die ene keuze is precies zijn wil. Daarom is hij vrij 1

12 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argumentatie dat de scriptschrijver voor het libertarisme kiest: Anna is verantwoordelijk omdat zij de oorzaak is van Wronski's handelen 1
- een argumentatie dat het conditioneel compatibilisme niet van toepassing is: volgens een conditioneel compatibilist ben je vrij als je doet wat je wil doen en wanneer je iets anders had gewild, dat je dan iets anders gedaan zou hebben: verantwoordelijkheid en oorzakelijkheid zijn wel verenigbaar, maar niet inwisselbaar 1
- een argumentatie dat het harde determinisme niet van toepassing is: niemand is verantwoordelijk omdat niemand een vrije wil heeft, want het determinisme is waar 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Door oorzaak en verantwoordelijkheid aan elkaar gelijk te stellen, kiest de scriptschrijver voor het libertarisme. Alleen het libertarisme gaat ervan uit dat iemand verantwoordelijk kan worden gehouden als de oorzaak van die handeling bij diegene ligt. In dit geval is Anna de oorzaak van Wronski's handelen en volgens de scriptschrijver kun je daar dus net zo goed het woord 'verantwoordelijk' gebruiken 1
- Daardoor is het conditioneel compatibilisme niet van toepassing, omdat een conditioneel compatibilist twee eisen aan een handeling uit vrije wil stelt: ten eerste moet iemand doen wat hij wil doen en ten tweede zou hij als hij iets anders had gewild, iets anders gedaan hebben. Conditioneel compatibilisten stellen verantwoordelijkheid en oorzakelijkheid niet met elkaar gelijk en dus is deze stroming niet van toepassing 1
- Het harde determinisme is ook niet van toepassing, omdat die stroming er van uitgaat dat niemand de ultieme oorzaak kan zijn van zijn handelen, die handelingen zijn immers gedetermineerd 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

13 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argumentatie op basis van tekst 10 voor de stelling dat Anna niet vrij is op basis van haar strijdige verlangens: zij wil niet dat Wronski naar Moskou gaat, maar zij wil dat zij zou willen dat hij naar Moskou gaat: er is een strijd tussen eerste- en tweede-orde-verlangens en dus is Anna niet vrij 1
- een argumentatie op basis van tekst 6 voor de stelling dat Wronski vrij is op basis van het in harmonie zijn van zijn eerste- en tweede-orde-verlangens: hij wil gevangen zitten, maar wil ook dat hij dat wil 1
- een argumentatie of Frankfurt het dilemma waar Anna zich in bevindt een probleem voor zijn theorie zou vinden: nee, dat je van verschillende zaken tegelijkertijd kunt houden is een probleem in de werkelijkheid, niet voor Frankfurts theorie 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Frankfurt zou Anna niet vrij zijn. Frankfurts opvatting over de vrije wil is gebaseerd op Hume, omdat Frankfurt ook zegt dat we vrij zijn als we doen wat we willen. Anders dan Hume legt Frankfurt de nadruk op het samenspel van die verlangens. Een mens kan tegelijkertijd iets wel en niet verlangen en kan ook verlangens hebben die gaan over een verlangen in plaats van over iets. Het verlangen naar iets noemt Frankfurt een eerste-orde-verlangens. Een verlangen dat gaat over een ander verlangen noemt Frankfurt een tweede-orde-verlangens. Als Anna in tekst 10 tegen Wronski wil zeggen dat hij moet stoppen met zijn pogingen, wil zij dit tegelijkertijd niet. Dit is een conflict tussen verlangens (op eerste-orde-niveau) en daarom is Anna niet vrij 1
- Als Wronski in tekst 6 zegt 'ik bekeer niet anders dan gevangen te zitten' uit hij daarmee een eerste-orde-verlangens. Vervolgens zegt hij dat hij alleen maar meer gevangen zou willen zitten. Er is geen strijd tussen zijn verlangens op welk niveau dan ook (althans - niet blijkend uit de tekst). Omdat Wronski's verlangens in harmonie zijn, zou Frankfurt zeggen dat Wronski vrij is 1
- Frankfurt ziet als uiteindelijke drijfveer voor ons handelen de liefde. Ook bij Anna is dit het geval. Ze voelt liefde voor Wronski en voor haar zoon. Het is echter problematisch om de liefde in dit geval in verband te brengen met vrijheid, omdat deze twee liefdes elkaar uitsluiten: of Anna blijft bij haar man en dus bij haar zoon, of ze kiest voor Wronski. Ze houdt van verschillende zaken die elkaar uitsluiten en dit leidt daarom niet tot vrijheid. Dit lijkt een probleem voor Frankfurts theorie, die stelt dat uiteindelijk liefde tot vrijheid leidt. Frankfurt zou echter reageren dat dit geval geen probleem vormt voor zijn theorie, maar voor Anna. De werkelijkheid zit soms zo in elkaar dat vrijheid voor een mens onmogelijk lijkt. In dit geval geldt dit ook voor Anna, maar dat een vrije keuze voor haar niet mogelijk is, wil nog niet zeggen dat liefde en vrijheid niet kunnen samengaan 1

Vraag	Antwoord	Scores
14	maximumscore 2	
	Een goed antwoord bevat de volgende elementen:	
	<ul style="list-style-type: none"> • een argumentatie op basis van tekst 11 en 12 of het voorbeeld van Anna en Wronski een goed voorbeeld is van morele pech ten aanzien van de gevolgen 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een voorwaarde waaronder het wel een goed voorbeeld zou kunnen zijn bij ontkenning: als Anna niet de gevolgen zou kennen 	1
	of	
	<ul style="list-style-type: none"> • een voorwaarde waaronder het geen goed voorbeeld zou kunnen zijn bij bevestiging: als de gevolgen vast zouden liggen en Anna volledige zekerheid daarover zou hebben 	1
	Voorbeeld van een goed antwoord:	
	<ul style="list-style-type: none"> • Morele pech houdt in dat je verantwoordelijk wordt gehouden voor een handeling terwijl je daar geen controle over hebt. Thomas Nagel noemt Anna en Wronski als hij het heeft over morele mazzel of pech ten aanzien van de gevolgen. Dit houdt in dat de afloop van een handeling bepaalt wat iemand heeft gedaan, ook al valt die afloop buiten iemands controle. Zo is de straf voor poging tot moord lichter dan die voor een geslaagde moord - ook al zijn de handelingswijze en intentie van de dader dezelfde. Als het slachtoffer toevallig een kogelvrij vest droeg, wordt de dader minder bestraft. Anna lijkt heel precies te weten wat de gevolgen van haar handelingen zijn. Ze weet dat zij haar zoon zal verliezen - en dit gebeurt ook. Dit maakt haar handeling geen goed voorbeeld van morele pech 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • Het zou wel een goed voorbeeld zijn van morele pech, als zij niet goed wist wat de gevolgen zouden zijn. Als Chamberlain het verdrag van München tekent, is hij veel onwetender over de gebeurtenissen die zullen volgen, dan Anna over de gevolgen in haar situatie. Dat maakt het voorbeeld van Chamberlain een veel beter voorbeeld van morele pech 	1
	of	
	<ul style="list-style-type: none"> • Morele pech houdt in dat je verantwoordelijk wordt gehouden voor een handeling terwijl je daar geen controle over hebt. Thomas Nagel noemt Anna en Wronski als hij het heeft over morele mazzel of pech ten aanzien van de gevolgen. Dit houdt in dat de afloop van een handeling bepaalt wat iemand heeft gedaan, ook al valt die afloop buiten iemands controle. Zo is de straf voor poging tot moord lichter dan die voor een geslaagde moord. Ook al zijn de handelingswijze en intentie van de dader dezelfde. Als het slachtoffer toevallig een kogelvrij vest droeg, wordt de dader minder bestraft. Anna lijkt heel precies te weten wat de gevolgen van haar handelingen zijn. Maar dat is niet genoeg om van morele pech te spreken. Niemand kan immers in de toekomst kijken. Uitkomsten van handelingen zijn altijd onzeker, omdat veel factoren buiten onze controle vallen. Zo ook bij Anna: ze beschrijft heel precies wat er zal gaan gebeuren, maar misschien gaat Aleksej wel dood in de 	

Vraag	Antwoord	Scores
	tussentijd. Misschien ontdooit het hart van Aleksej, of stopt Wronski's liefde voor haar. Daarom is de uitkomst van deze handeling te beschouwen als een goed voorbeeld van morele mazzel of pech	1
	<ul style="list-style-type: none"> Het zou geen goed voorbeeld zijn, als Anna volledige zekerheid zou hebben over de uitkomst van haar handeling. Dit kan misschien alleen bij handelingen die een mechanisch proces in werking zetten. Ook dan is er misschien sprake van morele mazzel en pech, maar veel minder dan bij een handeling waarvan de uitkomst afhankelijk is van zoveel factoren 	1
15	maximumscore 3	
	Een goed antwoord bevat de volgende elementen:	
	<ul style="list-style-type: none"> een argumentatie voor of tegen het idee dat liefde vrijmaakt, gebaseerd op een afweging tussen 	1
	<ul style="list-style-type: none"> Kants opvatting over de vrije wil en 	1
	<ul style="list-style-type: none"> Humes uitspraak dat de rede de slaaf van de passies is: sterkste verlangen 	1
	Voorbeeld van een goed antwoord:	
	Volgens mij maakt liefde vrij. Daarom ben ik het niet eens met de theorie van Kant die de vrije wil alleen maar als vrij bestempelt als hij losstaat van de fenomenale wereld.	
	<ul style="list-style-type: none"> Kant onderscheidt de fenomenale en de noumenale wereld. De fenomenale wereld is de wereld van de verschijnselen. De wereld hoe ze aan ons verschijnt is de wereld die de natuurwetenschap beschrijft: ze is causaal geordend. Maar de vrije wil plaatst Kant buiten de wereld van de verschijningen. Hoewel Anna's acties volledig gedetermineerd zijn in de fenomenale wereld: haar zoon wordt haar ontnomen en zij wordt nu eenmaal verliefd, blijft zij verantwoordelijk voor haar beslissing haar plicht niet te doen, want zij heeft een intelligibel karakter; zij is voor rede vatbaar. Juist verlangens moeten niet bepalen wat je doet, volgens Kant, want verlangens zijn veranderlijk en niet wat ons tot mensen maakt. Als Anna niet voor de liefde voor Wronski zou hebben gekozen en zichzelf niet als speelbal van haar verlangens zou hebben gezien, zou ze volgens Kant vrij geweest zijn 	1
	<ul style="list-style-type: none"> Humes uitspraak dat de rede de slaaf van de passies is, betekent dat als je verlangt naar iets, en je weet of gelooft dat je dat zou bereiken door iets anders te doen, dat je dan een reden hebt om dat te doen. Het sterkste verlangen bepaalt wat wij doen en moet ook bepalen wat wij doen, volgens Hume, anders zouden we niet vrij zijn. De kracht van een verlangen bepaalt wat we uiteindelijk kiezen. Anna was vrij toen ze handelde, volgens Hume, want ze deed op dat moment wat ze het liefste wilde 	1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

- Ik vind de analyse van Hume hier beter dan die van Kant, want zonder liefde is er geen vrijheid. Ik denk dat Kants opvatting over een vrije rede die losstaat van een gedetermineerde wereld een illusie is. Vrijheid moet begrepen worden als de ervaring van geluk of liefde. Mijn opvatting sluit dus aan bij Hume en niet bij Kant

1

of

Volgens mij maakt liefde niet vrij. Daarom ben ik het niet eens met de theorie van Hume die stelt dat de rede de slaaf van de passies moet zijn.

- Humes uitspraak dat de rede de slaaf van de passies is, betekent dat je je sterkste verlangen moet volgen. Als je verlangt naar iets, en je weet of gelooft dat je dat zou bereiken door iets anders te doen, dat je dan een reden hebt om dat te doen. Het sterkste verlangen bepaalt wat wij doen en moet ook bepalen, anders zijn wij niet vrij. De kracht van een verlangen bepaalt wat we uiteindelijk kiezen volgens Hume. Anna was vrij toen ze handelde volgens Hume, want ze deed op dat moment wat ze het liefste wilde
- Kant onderscheidt de fenomenale en de noumenale wereld. De fenomenale wereld is de wereld van de verschijnselen. De wereld hoe ze aan ons verschijnt, is de wereld die de natuurwetenschap beschrijft: ze is causaal geordend. Maar hoe de wereld aan ons verschijnt is niet hoe ze op zichzelf is. De wereld met de dingen op zichzelf noemt Kant de noumenale wereld; hier bevindt zich de rede en de vrije wil. Hoewel Anna's acties volledig gedetermineerd zijn in de fenomenale wereld: haar zoon wordt haar ontnomen en zij wordt nu eenmaal verliefd, blijft zij verantwoordelijk voor haar beslissing haar plicht niet te doen, want zij heeft een intelligibel karakter; zij is voor rede vatbaar. Juist verlangens moeten niet bepalen wat je doet, volgens mij en volgens Kant, want verlangens zijn veranderlijk en niet wat ons tot mensen maakt. Als Anna niet voor de liefde voor Wronski zou hebben gekozen en zichzelf niet als speelbal van haar verlangens zou hebben beschouwd, zou ze volgens mij vrij geweest zijn
- Als Hume schrijft dat de rede de slaaf van de passies is, dan blijkt juist in Anna's geval hoe dit kan aflopen. Ze werd verscheurd door verschillende verlangens. Hume zou zeggen dat ze vrij was toen ze voor Wronski koos; niemand hield haar tegen. Maar deze vrijheid heeft haar wel zo ongelukkig gemaakt dat ze uiteindelijk de dood verkoos. Ze had beter naar haar rede kunnen luisteren, zodat ze, ook al zou ze ongelukkig zijn, wel in ieder geval het goede zou hebben kunnen doen. Ik sluit me dus aan bij Kant

1

1

1

Opmerking

Op de twee laatste deelantwoorden kan een ander antwoord ook goed worden gerekend, mits de antwoorden voldoende filosofisch inhoudelijk zijn beargumenteerd.

5 Inzenden scores

Verwerk de scores van de alfabetisch eerste vijf kandidaten per examinator in het programma WOLF.

Zend de gegevens uiterlijk op 1 juni naar Cito.

De normering in het tweede tijdvak wordt mede gebaseerd op door kandidaten behaalde scores. Als het tweede tijdvak op uw school wordt afgenomen, zend dan ook van uw tweede-tijdvak-kandidaten de deelscores in met behulp van het programma WOLF.

6 Bronvermeldingen

tekst 1	Maxim Februari, NRC Handelsblad, 30 september 2013
tekst 2	Maxim Februari, NRC Handelsblad, 30 september 2013
tekst 3	De vrije wil wordt mede mogelijk gemaakt door de hersenen, Haselager, 2013
tekst 4	Vrijheid als zelfvorming, Aydin, 2013
tekst 5	Vrijheid als zelfvorming, Aydin, 2013
tekst 6	Anna Karenina, Leo Tolstoj, 1877
tekst 7	Het menselijk inzicht, David Hume, 1748
tekst 8	Anna Karenina, Leo Tolstoj, 1877
tekst 9	Anna Karenina, Joe Wright/Tom Stoppard, 2012
tekst 10	Anna Karenina, Leo Tolstoj, 1877
tekst 11	Moral Luck, Thomas Nagel, 1979
tekst 12	Anna Karenina, Leo Tolstoj, 1877